

Krzysztof Latawiec

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

<https://orcid.org/0000-0003-2741-162X>

krzysztof.latawiec@mail.umcs.pl

Naczelnicy więzień w Królestwie Polskim w latach 1864–1917. Próba charakterystyki grupy

Prison Governors in the Kingdom of Poland in the Years 1864–1917. An attempt at Characterising the Group

Streszczenie

Interesującą grupę urzędników w Królestwie Polskim między powstaniem styczniowym a pierwszą wojną światową stanowili nadzorcy/naczelnicy więzień. Na podstawie analizy materiałów źródłowych powstałych w wyniku funkcjonowania administracji więziennej okazuje się, że kierownicy zakładów penitencjarnych byli grupą zróżnicowaną pod względem wyznania i narodowości, pochodzenia społecznego i terytorialnego, posiadanego wykształcenia, kariery urzędniczej czy też stanu cywilnego. Zaistniałe zjawisko było przede wszystkim konsekwencją rusyfikacji jaka dotknęła system penitencjarny w Królestwie Polskim.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, więzienie, naczelnik, urzędnik

Abstract

An interesting group of officials in the Kingdom of Poland between the January Uprising and the First World War were prison supervisors/wardens. Based on an analysis of source materials created as a result of the functioning of the prison administration, it appears that prison managers were a diverse group in terms of religion and nationality, social and territorial origin, education, civil service career and marital status.

This phenomenon was primarily a consequence of the Russification that affected the penitentiary system in the Kingdom of Poland.

Keywords: Kingdom of Poland, prison, warden, official

Wstęp

Kwestia funkcjonowania więzień na terenie Królestwa Polskiego od wielu lat cieszy się zainteresowaniem rodzimych badaczy. Polska historiografia doczekała się już prac poświęconych systemowi więziennictwa na tym terytorium¹. Zazwyczaj jednak historycy zajmujący się tą tematyką koncentrowali swoją uwagę na dziejach poszczególnych zakładów penitencjarnych². W pracach tych jedynie zdawkowo pojawiają się informacje o nadzorcach/naczelnikach więzień, którzy posiadali dość szeroki zakres kompetencji w stosunku do podległych im zakładów penitencjarnych. Osoby te stanowiły pod wieloma aspektami bardzo interesującą grupę, która zasługuje na bliższą analizę.

System penitencjarny na terenie Królestwa Polskiego przed wybuchem powstania styczniowego działał w oparciu o regulacje prawne wydawane przez centralne organy administracji państwowej. Więzienia znajdowały się w jurysdykcji resortu spraw wewnętrznych (Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych). Zasadnicze kwestie funkcjonowania administracji więziennej i istniejących w nich etatów regulowały przepisy wydawane od początku istnienia Królestwa Polskiego do 1868 r.³

¹ Zob. M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1961; E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989; J. Czołgoszewski, *Organizacja więziennictwa i służba więzienna w Królestwie Polskim w latach 1815–1868*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 85, s. 115–142; S. Piątkowski, *System penitencjarny Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1831–1863). Organizacja i funkcjonowanie miejsc odosobnienia oraz warunki życia osadzonych*, „Res Historica” 2015, nr 40, s. 135–158; J. Bieda, *Areszty detencyjne w Królestwie Polskim 1815–1868. Z badań nad powstawaniem nowożytnej administracji na ziemiach polskich*, Łódź 2023.

² Zob. J. Gwardiak, *Łomżyńskie więzienie gubernialne (1892–1917)*, „Studia Łomżyńskie” 1989, t. 2, s. 43–62; J. Legieć, *Więzienie w Kielcach w czasie powstania styczniowego*, „Res Historica” 2015, nr 39, s. 95–111; Ł. Stefański, *Pracownicy kieleckiego więzienia w latach 1826–1918*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2018, t. 10, s. 45–69; W. Matysiak, *Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886–1939*, Kielce–Zagnańsk 2006; K. Bedyński, *Historia więzienia w Kaliszu (1846–2015)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 94, s. 189–215; J. Klewek, *Więzienie w Siedlcach 1844–1989*, Lublin 1997, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; A. Osoba, *Więzienie na Zamku Lubelskim w latach 1824–1915*, Lublin 2003, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

³ Zob. *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych*, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. 1–4, Warszawa 1868.

Administracja więzienna w chwili upadku powstania styczniowego funkcjonowała w oparciu o Instrukcję dla więzień i zakładów karnych Królestwa Polskiego z 15/27 sierpnia 1859 r.⁴ Zgodnie z jej założeniami kierownikami 20 więzień (podzielone na 3 klasy) byli nadzorcy, do zadań których należało przede wszystkim szeroko pojęte zarządzanie podległymi im placówkami w zakresie funkcjonowania personelu, spraw ekonomicznych oraz osobami w nich osadzonymi⁵. Nadzorcy więzień mieli być mianowani zgodnie z zasadami służby cywilnej w Królestwie Polskim. Funkcje te zamierzano powierzać w ręce osób mających doświadczenie pracy w zakładach penitencjarnych. W związku z tym, że nadzorcy więzień mieli do czynienia w czasie swojej pracy administracyjnej ze sporymi funduszami, dlatego też wprowadzono odgórny nakaz uiszczania kaucji (jako zabezpieczenia finansowego) przez osoby skierowane do objęcia tego etatu⁶.

Upadek powstania styczniowego nie wpłynął bezpośrednio na organizację struktur więziennictwa. Wprowadzona z dniem 13 stycznia 1867 r. reforma administracji ogólnej pozostawiła w gestii rządów gubernialnych (w ich wydziałach wojskowo-policyjnych) sprawy nadzoru nad funkcjonowaniem więzień. Najpoważniejsza zmiana nastąpiła w 1868 r., kiedy to po likwidacji Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych sprawy zakładów penitencjarnych w Królestwie Polskim podporządkowano Ministerstwu Spraw Wewnętrznych w Petersburgu⁷. W celu usprawnienia zarządzania miejscami osadzenia więźniów i aresztantów władze carskie zdecydowały się na utworzenie w obrębie resortu spraw wewnętrznych w 1879 r. – Głównego Zarządu Więziennego⁸.

Istniejące etaty więzień pozostały właściwie nienaruszone aż do początku lat 80. XIX w. Został wtedy podpisany przez cara Aleksandra III ukaz (15 marca 1882 r.) określający nowe etaty zakładów penitencjarnych w Królestwie Polskim. Na jego podstawie utrzymano istniejącą liczbę 20

⁴ Zob. *Instrukcja dla zakładów karnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1859; *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych*, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. 2, Warszawa 1868.

⁵ Szczegółowo zakres obowiązków regulowała część *Instrukcja dla zakładów karnych Królestwa Polskiego* w art. 23–41. Zob. *Instrukcja dla zakładów*, s. 18–26.

⁶ *Instrukcja dla zakładów...*, s. 15–17.

⁷ A. Górak, *Zarządzanie więziennictwem w Królestwie Polskim (1867–1918) na przykładzie guberni lubelskiej*, „Res Historica” 2015, nr 40, s. 182; Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APŁ], Rząd Gubernialny Piotrkowski [dalej: RGP], sygn. 3/4724, k. 5v–6; *Памятная книжка Радомской губернии на 1870 год*, Радом [b.d.w.], s. 144, 147.

⁸ *Обзор десятилетней деятельности Главного Тюремного Управления 1879–1889*, С.-Петербург 1889, s. 1–5.

zakładów penitencjarnych. Doszło jednak do większego ich zróżnicowania pod względem obsady etatowej (9 rodzajów). Każdym z nich miał nadal kierować nadzorca⁹.

Wprowadzone modyfikacje w systemie administracji więziennej w 1882 r. były zapowiedzią zmian jakie podjęto pięć lat. 27 czerwca 1887 r. wprowadzono całkowicie nowe etaty w istniejących więzieniach. W miejsce nadzorców zakładów penitencjarnych powołano etaty naczelników (podział na 6 kategorii) i ich pomocników¹⁰.

W połowie lat 90. XIX w., w ramach szerszego planu przekształcania aparatu zarządzania w Cesarstwie Rosyjskim, podjęto ważne decyzje odnoszące się do funkcjonowania więzień. 25 grudnia 1895 r. car Mikołaj II podpisał ukaz na podstawie, którego Główny Zarząd Więzienny został włączony do struktur Ministerstwa Sprawiedliwości. Podjęta decyzja bezpośrednio nie wpłynęła na funkcjonowanie interesujących nas urzędników. Począwszy od 1896 r. zmiany personalne na tym stanowisku były podejmowane drogą wzajemnych konsultacji między gubernatorami a Głównym Zarządem Więziennym Ministerstwa Sprawiedliwości¹¹.

Etaty określone w ustawie w 1887 r. przetrwały w niezmiennym stanie aż do początku drugiej dekady XX w. Na początku 1911 r. podjęto prace nad zmodyfikowaniem etatów kierowniczych w więzieniach na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. Zaowocowało to wydaniem przepisów 22 maja 1911 r., który określały m.in. nowy wymiar wynagrodzeń otrzymywanych przez tych urzędników. Wprowadzono podział więzień na 7 kategorii, w których wprowadzono odmienne wartości wynagrodzenia i dodatków żywieniowych dla poszczególnych naczelników¹². Należy podkreślić, że ustanowione nowe etaty przetrwały do końca 1917 r.

Przechodząc do próby analizy grupy urzędników kierujących więzieniami należy zwrócić uwagę na kilka ważnych aspektów jakie

⁹ Ukaz przewidywał funkcjonowanie zakładów karnych w: Warszawie (Główne Więzienie Karne, Więzienie Śledcze), Płocku, Kielcach, Lublinie, Kalwarii, Kaliszu, Łomży, Piotrkowie, Radomiu, Siedlcach, Sieradzu, Brześciu Kujawskim, Łęczycy, Chełcinach, Pułtusk, Janowie, Sandomierzu, Białej i Suwałkach. *Приложения, w: Полное собрание законов Российской Империи, собрание третье, т. II, 1882, Санкт Петербург 1886, s. 189–191; APL, RGP, sygn. 3/4724, k. 5v–6.*

¹⁰ *Полное собрание законов Российской Империи, собрание третье, т. VII, 1887, Санкт Петербург 1889, s. 333–336; Приложения, w: Полное собрание законов Российской Империи, собрание третье, т. VII, 1887, s. 225.*

¹¹ *Полное собрание законов Российской Империи, собрание III, т. XV, 1895, Санкт Петербург 1899, s. 719–720; A. Górak, Zarządzanie więziennictwem..., s. 182.*

¹² *Полное собрание законов Российской Империи, собрание III, т. XXXI, 1911, отделение I, Санкт Петербург 1914, s. 306–307; Полное собрание законов Российской Империи, собрание III, т. XXXI, 1911, отделение II, Приложения, Санкт Петербург 1914, s. 181.*

będą brane pod uwagę. Do nich należy m.in. narodowość, wyznanie, pochodzenie społeczne, wykształcenie, stan cywilny czy wreszcie droga do uzyskania stanowiska kierowniczego w zakładzie penitencjarnym. W poniższych rozważaniach zostanie przeprowadzona próba charakterystyki tej grupy.

Pochodzenie narodowościowe

W realiach Królestwa Polskiego, w okresie między powstaniem styczniowym a wybuchem I wojny światowej, władze carskie w oficjalnych statystykach urzędowych tworzonych na poziomie powiatów a następnie guberni stosowały dość uproszczone metody identyfikacji narodowościowej ludności. Odnosiło się to również do pracowników administracji rządowej czy też różnych formacji mundurowych. Owe uproszczenie polegało na dość sztywnym przyporządkowaniu narodowości do posiadanego wyznania: prawosławnie = narodowość rosyjska, rzymski katolicyzm = narodowość polska, luteranizm i kalwinizm = narodowość niemiecka, judaizm = narodowość żydowska. Oczywiście takie kryteria narodowościowo-wyznaniowe są nie do przyjęcia ze względu na pewne zjawiska występujące na terenie Królestwa Polskiego. Otóż nie każda osoba wyznania prawosławnego była Rosjaninem/Rosjanką?¹³ Czy też nie każdy osoba wyznania rzymskokatolickiego był Polakiem/Polką?¹⁴

Analizowana grupa urzędników charakteryzowała się obecnością dwóch żywiołów – polskiego i rosyjskiego. Po upadku powstania styczniowego rząd carski zamierzał w strukturach administracji ogólnej obsadzić wszystkie etaty urzędnikami pochodzenia rosyjskiego przybyłymi z głębi monarchii Romanowów. Ostatecznie musiał ograniczyć się do powierzenia tej grupie najważniejszych etatów np. gubernatorów, naczelników

¹³ Dotyczy to m.in. byłej ludności wyznania greckokatolickiego, która w 1875 r. została włączona do struktur rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Analogicznie osoby, które z różnych przyczyn dokonywały konwersji na prawosławie lub też pochodziły ze związków mieszanych wyznaniowo należałoby uważać na pochodzenia rosyjskiego.

¹⁴ Wśród osób wyznania rzymskokatolickiego obecni byli np. Litwini, szlachta niemiecka z Kurlandii czy wreszcie przybysze z krajów Europy Zachodniej (z terenu np. Bawarii, Francji, Belgii, Włoch czy Szwajcarii).

powiatów itd.¹⁵ Poza założeniami tej polityki kadrowej¹⁶ znalazły się początkowo interesujące nas stanowiska. Dlatego też w latach 60. i 70. XIX w. reprezentanci guberni spoza Królestwa Polskiego należeli do rzadkości. Takimi odosobnionymi przypadkami byli Nikołaj Żukow – nadzorca więzienia w Radomiu, Paweł Mironienko-Wasiutinskij – nadzorca więzienia w Płocku czy też Wasilij Gonczarow piastujący analogiczne stanowisko w więzieniu w Piotrkowie¹⁷.

Liczej przedstawieli osoby pochodzenia rosyjskiego pojawiły się na początku lat 80. XIX stulecia (m.in. w więzieniu w Janowie)¹⁸. Początek tego zjawiska to można wiązać objęciem stanowiska generał-gubernatora warszawskiego przez Josifa Hurkę. Podejmowane przez niego decyzje miały za cel przyspieszenie procesu rusyfikacji Królestwa Polskiego, co przełożyło się także na politykę kadrową w obrębie urzędów administracji ogólnej szczebla gubernialnego i powiatowego kreowanej przez każdego z gubernatorów. Dlatego też doszło pod koniec lat 80. XIX w. do znacznego ograniczenia obecności Polaków z interesujących nas stanowisk. Po 1890 r. Polacy byli reprezentowani jedynie przez: Witolda Chyrosza – naczelnika więzienia w Piotrkowie, Jarosława Dobrzyńskiego – naczelnika więzienia w Kaliszu, Antoniego Benedykta Bystydzińskiego (Bystydzieńskiego – naczelnika więzienia w Łęczycy), Władysława Kaliksta Bortnowskiego – naczelnika więzienia w Ostrołęce

¹⁵ Zob. A. Górak, J. Kozłowski, K. Latawiec, *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, wyd. 2, Lublin 2015; A. Górak, K. Latawiec, *Russian Governors in the Kingdom of Poland (1867–1918)*, transl. J. Krajka, Lublin 2016; J. Kozłowski, *Naczelnicy powiatów w guberni kieleckiej 1867–1914*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2008, t. 5, s. 165–187; K. Latawiec, *Naczelnicy powiatów guberni lubelskiej w latach 1867–1915. Próba charakterystyki grupy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2003, t. 58, s. 73–96.

¹⁶ O doborze kandydatów na stanowiska gubernatorów, wicegubernatorów i naczelników powiatów decydowały gremia decyzyjne w Petersburgu niekiedy w porozumieniu z namiestnikiem Królestwa Polskiego lub generał-gubernatora warszawskiego. Kwestia zatrudniania na posadach szefów zakładów penitencjarnych znajdowała się w gestii gubernatorów, którzy prowadzili różną politykę personalną. Stąd też w poszczególnych guberniach Królestwa Polskiego mamy do czynienia z różną intensyfikacją obecności Rosjan na stanowiskach w administracji ogólnej szczebla gubernialnego, powiatowego i gminnego.

¹⁷ APŁ, RGP, sygn. 3/4724, k. 4v–6; Archiwum Państwowe w Radomiu [dalej: APR], Rząd Gubernialny Radomski (1867–1917) [dalej: RGR], sygn. 7878, k. 2; *Памятная книжка Плоцкой губернии на 1874 год*, Плоцк 1874, s. 34.

¹⁸ K. Latawiec, *W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864–1915*, Lublin 2007, s. 84–85.

oraz naczelników więzienia w Kalwarii w osobach: Emiliana Władzińskiego, Dominika Stawińskiego, Napoleona Rozmerskiego i Adama Kornatowskiego¹⁹.

Pochodzenie terytorialne

Naczelnicy więzień w Królestwie Polskim byli również zróżnicowaną grupą pod względem pochodzenia terytorialnego. Wpływ na taką sytuację miały zmiany zachodzące w polityce kadrowej prowadzonej na terenie Królestwa Polskiego. W okresie interesującego nas półwiecza na etatach szefów zakładów penitencjarnych obecne były osoby, którzy pochodzili z Królestwa Polskiego lub spoza jego granic. W tej ostatniej należy wyróżnić 2 podgrupy. Pierwszą stanowiły te pochodzące z terenów Kraju Zachodniego²⁰ (ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, które w wyniku jej rozbiorów zostały wchłonięte przez Rosję). Do drugiej zaś należy zaliczyć reprezentantów rdzennych guberni Cesarstwa Rosyjskiego.

W pierwszych dwóch dekadach analizowanego okresu interesujący nas nadzorcy więzień byli reprezentowani w większości przypadków przez osoby pochodzące z różnych guberni (do 1837 r. województw) Królestwa Polskiego. Znajdziemy wśród nich urzędników urodzonych m.in. w: guberni sandomierskiej – Antoni Benedykt Bystydziński²¹. Wśród osób pochodzących z Królestwa Polskiego znajdowali się również dwaj Rosjanie – Konstantin Ożizniewskij (urodzony w guberni kaliskiej) i Aleksandr Nikołajew (urodzony w guberni augustowskiej)²².

¹⁹ Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APB], Rząd Gubernialny Łomżyński [dalej: RGŁ], sygn. 321, k. 18v; APŁ, Rząd Gubernialny Kaliski [dalej: RGKal], sygn. 603, k. 6–8v; RGP, sygn. 8/2737, nlb.; Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim [dalej: APWOGM], Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Żbikowie, sygn. 130, k. 9v; *Список полковникам по старшинству, состоящим на службе вне Военного ведомства. Составлен по 1-е Марта 1910 г.*, w: *Список полковникам по старшинству. Часть I, II, и III. Составлен по 1-е Марта 1910 г.*, С.-Петербург 1910, s. 7; *Памятная книжка Сувальской губернии на 1895 год*, Сувалки 1895, s. 42; *Памятная книжка Сувальской губернии на 1904 год*, Сувалки 1904, s. 80; *Памятная книжка Сувальской губернии на 1907 год*, Сувалки 1907, s. 85; *Памятная книжка Сувальской губернии на 1910 год*, Сувалки 1910, s. 82; *Памятная книжка Сувальской губернии на 1913 год*, Сувалки 1913, s. 88.

²⁰ W założeniach polityki personalnej starano się unikać zatrudniania osób pochodzenia polskiego z Kraju Zachodniego na terytorium Królestwa Polskiego.

²¹ Archiwum Państwowe w Płocku Oddział w Łęczycy [dalej: APPOŁ], Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łęczycy, sygn. 23, k. 162v.

²² APŁ, RGKal, sygn. 474, k. 152–155; sygn. 1848, k. 1v; APB, RGŁ, sygn. 254, k. 220v; APPOŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łęczycy, sygn. 23, k. 162v.

Kolejną grupę stanowiły osoby, które przybyły z centralnych guberni monarchii Romanowów. Na stanowiska szefów więzień trafili m.in. reprezentacji guberni: czernihowskiej (Roman Kowtun-Kotowicz, Siemion Gorskij, Iwan Radicz, Paweł Smolenski), kazańskiej (Paweł Sirotkin), tambowskiej (Nikołaj Andriejew, Aleksiej Dobrotworcew), wołogodzkiej (Iwan Ryczkow), tulskiej (Władimir Krisztofowicz), taurydzkiej (Konstantin Bławatskij) czy petersburskiej (Aleksandr Makarow)²³.

Interesujące jest to, że reprezentanci Kraju Zachodniego stanowili dość zróżnicowaną grupę. Znajdziemy w nich przedstawicieli rdzennej ludności polskiej m.in. Władysława Kaliksta Bortnowskiego (p.o. naczelnika więzienia w Ostrołęce), który urodził się w Hołowczycach w powiecie kobryńskim guberni grodzieńskiej; Władysława Waleriana Sobockiego pochodzący z guberni mińskiej czy Jarosława Dobrzyńskiego z guberni kijowskiej²⁴. Z kolei narodowość rosyjską reprezentowali Aleksandr Mirożinskij-Stoma pochodzący z Lidy w guberni wileńskiej²⁵; Paweł Masłow urodzony na terenie guberni grodzieńskiej²⁶; Michał Ożyzniewskij, Julian Torskij i Ksenofont Konotow urodzeni na terenie guberni kijowskiej²⁷.

Pochodzenie społeczne

Kluczową rolę w ówczesnych realiach monarchii Romanowów, jak również Królestwa Polskiego odgrywało pochodzenie społeczne (stanowe). Istniejące ustawodawstwo ściśle regulowało możliwości podjęcia zatrudnienia w administracji państwowej. Do objęcia stanowisk urzędowych predystynowane były osoby zaliczające się do stanu szlacheckiego. O ile w pierwszej połowie XIX w. istniało szereg obostrzeń ograniczających dostęp do etatów administracyjnych przedstawicieli

²³ Archiwum Państwowe w Kielcach [dalej: APK], Rząd Gubernialny Kielecki [dalej: RGKiel], sygn. 2860, nlb.; sygn. 4225, s. 4; sygn. 4542, s. 2, 24–25; APŁ, RGKiel, sygn. 1539, k. 37; Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL, Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918) [dalej: RGL], sygn. osobowe 117, s. 2; sygn. osobowe 320, k. 8v; sygn. osobowe 467, s. 6; sygn. osobowe 1081, k. 1v; sygn. osobowe 1479, s. 30; sygn. osobowe 1643, nlb.; A. Górak, *Personel Zarządu Gubernialnego Lubelskiego (1867–1918) – baza danych*, „Przegląd Historyczny” 2003, t. 94, nr 4, s. 443.

²⁴ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна, фонд 904, вопіс 1, справа 63, k. 6v–7; APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Sarnakach, sygn. 32, s. 116; APŁ, RGKiel, sygn. 603, k. 6v; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RHW5-VR?lang=pl&i=70> [dostęp: 31.08.2025].

²⁵ APL, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Krasnymstawie, sygn. 23, s. 36.

²⁶ APŁ, RGKiel, sygn. 1292, k. 1v.

²⁷ APŁ, RGKiel, sygn. 711, k. 1v; sygn. 1640f, k. 5v; APWOGM, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Żbikowie, sygn. 130, k. 9v; APL, RGL, sygn. osobowe 1860, k. 24v.

stanów nieuprzywilejowanych (chłopi, mieszczenie). Jednak w realiach drugiej połowy XIX w. postępował proces liberalizacji dostępu do służby państwowej. Tym sposobem rząd carski próbował zapewnić sobie stały napływ kandydatów do zajęcia etatów administracyjnych, zaś ci narodowości rosyjskiej i wyznania prawosławnego byli bardzo pożądani na tzw. okrainach imperium, gdzie realizowano projekt rusyfikacji aparatu zarządzania.

W realiach XIX-wiecznej carskiej Rosji wśród pracowników aparatu urzędniczego dominowali reprezentanci stanu szlacheckiego. Takim właśnie pochodzeniem legitymowało się kilkunastu naczelników więzień. Do reprezentantów tej grupy należeli m.in. Aleksandr Mirzinskij-Stoma, którego ojciec, legitymował się szlachectwem dziedzicznym guberni kowieńskiej, zaś jego źródłem utrzymania było zatrudnienie w urzędach administracji państwowej na terenie guberni wileńskiej i kowieńskiej²⁸. Do ksiąg rodowych szlachty guberni wołyńskiej zapisany za to był naczelnik więzienia w Kielcach Nikołaj Greckij. Jego ojciec Jan Łukasz zajmował m.in. stanowisko pomocnika naczelnika powiatu siedleckiego ds. administracyjno-gospodarczych i prezydenta Siedlec²⁹. Paweł Masłow kierujący więzieniem w Łęczycy oraz Michaił Kojaszewskij naczelnik więzienia w Janowie byli zapisani do ksiąg szlacheckich guberni grodzieńskiej³⁰. Szlachtę guberni tambowskiej reprezentował Nikołaj Andriejew, zaś guberni taurydzkiej Konstantin Bławatskij³¹. Do szlachty guberni kijowskiej należeli Michaił Ożizniewskij i Jarosław Dobrzyński³². Reprezentantem szlachty guberni mińskiej był naczelnik więzienia w Janowie Władysław Walerian Sobocki³³. Przynależność do stanu szlacheckiego Królestwa Polskiego wykazali m.in.: naczelnicy więzień w Chęcinach i Kielcach Konrad Raczek oraz Michał Chrostowski³⁴.

²⁸ APR, RGR, sygn. 2006 (cały poszyt).

²⁹ APK, RGKiel, sygn. 3809, s. 2, 59; Archiwum Państwowe w Siedlcach, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem Świętego Stanisława w Siedlcach, sygn. 76, s. 150; sygn. 87, s. 30; *Справочная книжка Седлецкой губернии на 1875 год*, Седлец [b.d.w.], s. 50; *Список дворян Волынской губернии*, Житомир 1906, s. 31. Godne zauważenia jest to, że N. Greckij zmarł w czasie pełnienia obowiązków służbowych 9 sierpnia 1907 r. Padł ofiarą zamachu. APK, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Kielcach, sygn. 82, k. 113v–114.

³⁰ APŁ, RGKiel, sygn. 1292, k. 1v; APL, RGL, sygn. osobowe 762, k. 1v.

³¹ APŁ, RGKiel, sygn. 1539, k. 37; APL, RGL, sygn. osobowe 117, s. 2.

³² APŁ, RGKiel, sygn. 603, k. 6v; sygn. 1640f, k. 5v.

³³ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RHW5-VR?lang=pl&i=70> [dostęp: 31.08.2025].

³⁴ APK, RGKiel, sygn. 1039, k. 1v; sygn. 1426, nlb.

W analizowanej grupie obecny był również przedstawiciel zdeklasowanej szlachty z Kraju Zachodniego. Spośród tzw. odnodworców wywodził się naczelnik więzienia w Ostrołęce Władysław Kalikst Bortnowski³⁵.

Wśród naczelników więzień odnajdziemy również osoby, których ojcowie byli pracownikami różnych urzędów administracji państwowej i sądownictwa. Synami urzędników byli m.in.: nadzorca/naczelnik więzienia w Łomży Henryk Maciejewski. Jego ojciec – radca dworu Feliks Maciejewski w latach 70. XIX w. m.in. przez kilka lat był prezydentem Radomia³⁶; Zygmunt Alfons Maurycy Grabowski urodzony we wrześniu 1824 r. w Radomiu, który bardzo krótko zajmował stanowisko nadzorcy więzienia w Kielcach w 1877 r., był synem obrońcy przy Senacie Królestwa Polskiego³⁷; Iwan Ryczkow kontynuował profesję swojego ojca, który pracował w administracji państwowej na terenie guberni wołogodzkiej³⁸; naczelnik więzień w Białej i Siedlcach Gieorgij Sporadkiewicz, którego ojciec był komornikiem sądowym³⁹; nadzorca więzienia w Lublinie Karol Wolnicki przyszedł na świat w rodzinie lekarza⁴⁰.

W analizowanej grupie obecni również byli synowie oficerów armii carskiej. Takie pochodzenie posiadali Michaił i Konstantin Ożizniewscy. Ich ojciec Piotr Ożizniewskij służył na terenie guberni kaliskiej i posiadał stopień sztabskapitana. Również synem sztabskapitana był nadzorca więzienia w Janowie Aleksandr Makarow⁴¹.

Grupy naczelników zakładów penitencjarnych nie ominęła również obecność przedstawicieli stanu duchownego. Już w XVIII w., po ustaleniu zasad służby państwowej w Rosji, zauważalny był proces przenikania na urzędy administracyjne osób ze stanu duchownego (synowie duchownych prawosławnych, synowie psalmistów (diaków)). Ów proces nabrał intensyfikacji w XIX stuleciu. W kwietniu 1899 r. naczelnikiem więzienia w Radomiu (potem w Lublinie i Piotrkowie) został mianowany Dmitrij Nikolskij, który był synem księdza prawosławnego⁴². Kilka mie-

³⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна, фонд 904, вопіс 1, справа 63, к. 6v–7.

³⁶ APB, RGŁ, sygn. 249, k. 467v; K. Latawiec, S. Piątkowski, *Dzieje Radomia*, t. 2, 1795–1915, Radom 2023, s. 195–196.

³⁷ APK, RGKiel, sygn. 3630, k. 24, 27, 52v; APR, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Jana w Radomiu, sygn. 5, s. 162.

³⁸ APK, RGKiel, sygn. 2860, nlb.

³⁹ APL, RGL, sygn. osobowe 1675, k. 1v; Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Łukowcach, sygn. 32, s. 16.

⁴⁰ APL, RGL, sygn. osobowe 2018, k. 2v.

⁴¹ APŁ, RGKał, sygn. 1848, k. 1v; APL, RGL, sygn. osobowe 1081, k. 1v, 14v.

⁴² APL, RGL, sygn. osobowe 1246, s. 70.

sięcy później stanowisko naczelnika więzienia w Lublinie objął syn innego księdza prawosławnego – Siemion Gorski. Synem diakona był naczelnik więzienia w Janowie Paweł Smolenski. W maju 1901 r. za to etat naczelnika więzienia w Płocku trafił w ręce Pawła Sirotkina, który wykazywał w swoich dokumentach personalnych pochodzenie jako „syn osobistego zaszczytnego obywatela”⁴³. To określenie może wskazywać na fakt urodzenia w rodzinie diakona lub psalmisty.

Wyjątkowe pochodzenie społeczne posiadał naczelnik więzienia w Kielcach Roman Kowtun-Kotowicz. Przynależał do stanu kozackiego, który na terenie Cesarstwa Rosyjskiego cieszył się szczególnymi przywilejami, co wynikało ze specjalnego statusu tego typu społeczności i ich zadań związanych ze służbą wojskową na rzecz panującej rodziny Romanowów. Należy dodać, że R. Kowtun-Kotowicz dodatkowo był synem oficera kozackiego w stopniu sotnika⁴⁴.

Przykładem awansu przedstawicieli stanów nieuprzywilejowanych w badanej grupie był Martin Iwanow. Pochodził z rodziny chłopskiej z Teplika z powiatu gajsyńskiego guberni podolskiej⁴⁵. Nadzorca/naczelnik więzień w Kaliszu i Łęczycy Antoni Benedykt Bystydziński przyszedł na świat w rodzinie włościanina, który przebywał w mieście Staszowie⁴⁶. Naczelnik więzienia w Kielcach Iwan Daniłow pochodził z rodziny włościańskiej z guberni mohylewskiej⁴⁷. Również nadzorca więzienia w Piotrkowie Wasilij Gonczarow przyszedł na świat w rodzinie chłopskiej w guberni kurskiej⁴⁸. Analogiczne pochodzenie posiadał naczelnik więzienia w Łomży Aleksandr Nikołajew. Był synem włościanina z głębi Rosji, który odbywał służbę wojskową na terenie guberni augustowskiej⁴⁹. Za to stan mieszczański reprezentowali Ksenofont Kononow i Władimir Krisztofowicz⁵⁰.

⁴³ APK, RGKiel, sygn. 4542, s. 2, 20–21; APL, RGL, sygn. osobowe 467, s. 224; sygn. osobowe 1643, nlb.

⁴⁴ APK, RGKiel, sygn. 4225, s. 4.

⁴⁵ APR, RGR, sygn. 1971, nlb.

⁴⁶ APŁ, RGKiel, sygn. 474, k. 9v; APPOŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łęczycy, sygn. 23, k. 162v.

⁴⁷ APK, RGKiel, sygn. 3826, s. 2, 21, 30, 122–123, 129.

⁴⁸ APŁ, RGP, sygn. 3/4724, k. 1v.

⁴⁹ APB, RGL, sygn. 254, k. 220v.

⁵⁰ APŁ, RGKiel, sygn. 711, k. 96v.

Wykształcenie

Interesująco przedstawiali się szefowie zakładów penitencjarnych pod względem posiadanego wykształcenia. Od razu należy zaznaczyć, że w monarchii Romanowów nie funkcjonowała w omawianym okresie placówka oświatowa kształcąca przyszłych pracowników miejsc odosobnienia. Dlatego też w omawianej grupie znajdziemy absolwentów różnych placówek oświatowych.

Wśród urzędników cywilnych najczęściej spotykani byli absolwenci szkół rządowych szczebla średniego. Zygmunt Grabowski w swoich dokumentach personalnych wykazał fakt ukończenia 7 klas II Gimnazjum w Warszawie⁵¹. Podstawy wykształcenia w Szkole Powiatowej w Lidzie uzyskał Aleksandr Mirżinskij-Stoma⁵². Analogiczną szkołę w Czernihowie ukończyli naczelnik więzienia w Kielcach Roman Kowtun-Kotowicz i naczelnik więzienia w Lublinie Iwan Radicz, w Nowozybkowie – naczelnik więzienia w Janowie Paweł Smolenski, zaś szkołę w Totmie w guberni wołogodzkiej inny naczelnik więzienia kieleckiego – Iwan Ryczkow⁵³.

Bardzo często osoby pochodzące ze stanu szlacheckiego lub z rodzin urzędniczych w swoich formularzach przebiegu służby wykazywało fakt uzyskania wykształcenia w bliżej nieokreślonych szkołach prywatnych. Właśnie taką bliżej niezidentyfikowaną placówką oświatową ukończyli: naczelnicy więzienia w Chęcinach i Kielcach Konrad Raczek i Michał Chrostowski; naczelnik więzienia w Sieradzu Nikołaj Mironow; naczelnik więzienia w Lublinie Julian Torski⁵⁴.

Reprezentant stanu duchownego wśród naczelników więzień Paweł Sirotkin legitymował się ukończeniem Szkoły Duchownej w Czystopolu w guberni kazańskiej. Ponadto posiadał uprawnienia nauczyciela szkół wiejskich i szkół parafialnych nabyte przed Radą Pedagogiczną Szkoły Powiatowej w Mamadyszu⁵⁵. Również Powiatową Szkołę Duchowną w Staricy ukończył Dmitrij Nikolski⁵⁶.

⁵¹ APK, RGKiel, sygn. 3630, k. 52v.

⁵² APR, RGR, sygn. 2006, k. 1v.

⁵³ APK, RGKiel, sygn. 2860, nlb.; sygn. 4225, s. 4; APL, RGL, sygn. osobowe 1479, s. 30; sygn. osobowe 1643, nlb.

⁵⁴ APK, RGKiel, sygn. 1039, k. 1v; sygn. 1426, nlb.; APŁ, RGKał, sygn. 1162, k. 2v; APL, RGL, sygn. osobowe 1860, k. 24v.

⁵⁵ APK, RGKiel, sygn. 4542, s. 2.

⁵⁶ APL, RGL, sygn. osobowe 1246, s. 69.

Wyjątkowe wykształcenie, jak na szefa więzienia, posiadał Aleksandr Nikołajew. Legitymował się ukończeniem 2-klasowej szkoły celnej w Łomży oraz Seminarium Nauczycielskiego w Wejwerach⁵⁷.

Wśród naczelników więzień znajdziemy również absolwentów szkół wojskowych. Zanim otrzymali stanowisko w cywilnej administracji państwowej posiadali za sobą od kilku do nawet kilkudziesięciu lat służby w różnych formacjach wojskowych (piechota, kawaleria, artyleria). Elitarną I Pawłowską Szkołę Wojskową ukończyli kierujący więzieniami w Łęczycy i Sieradzu Nikołaj Andriejew i Konstantin Ożizniewskij oraz naczelnik więzienia w Janowie Michał Kojszewskij⁵⁸. Absolwentami Warszawskiej Szkoły Junkrów Piechoty był Paweł Mironienko-Wasiutinskij kierujący więzieniem w Płocku oraz szef zakładu penitencjarnego w Piotrkowie Witold Chyrosz⁵⁹. Pierwszą rangę oficerską dzięki ukończeniu Kijowskiej Szkoły Junkrów Piechoty uzyskał Michał Gieorgijew – późniejszy naczelnik więzień w Kielcach i Lublinie⁶⁰. Absolwentem Petersburskiej Szkoły Junkrów Piechoty był naczelnik więzienia w Łęczycy Michał Ożizniewskij⁶¹. Przygotowanie oficerskie Chrysanf Chalileckij i Konstantin Bławatskij uzyskali w Odesskiej Szkole Junkrów Piechoty⁶². Analogiczną szkołę w Moskwie ukończyli Aleksiej Dobrotworcew i Aleksandr Makarow⁶³. Za to szef więzienia w Łomży – Henryk Maciejewski legitymował się ukończeniem Jelizawietgradzkiej Szkoły Junkrów Kawalerii⁶⁴. Również przygotowanie kawaleryjskie posiadał naczelnik więzienia w Łęczycy – Paweł Masłow, który szlify oficerskie uzyskał w Twerskiej Szkole Junkrów Kawalerii⁶⁵.

Zanim pojawiły się szkoły junkrów ciężar kształcenia przyszłej kadry oficerskiej władz carskich spadał na korpusy kadetów. Takim wykształceniem legitymował się naczelnik więzień w Kaliszu i Łęczycy Jarosław Dobrzyński⁶⁶.

Głównie przedstawiciele niżej sytuowanych stanów społecznych posiadali dostęp do dość specyficznych instytucji oświaty wojskowej jakimi były

⁵⁷ APB, RGŁ, sygn. 254, k. 7v, 8v.

⁵⁸ APŁ, RGKal, sygn. 1539, k. 37, 114; sygn. 1848, k. 1v, 3v; APL, RGL, sygn. 762, k. 1v.

⁵⁹ *Памятная книжка Плоцкой губернии на 1874 год*, s. 34.

⁶⁰ APK, RGKiel, sygn. 3630, s. 1; APL, RGP, sygn. 3/5672, s. 20; APL, RGL, sygn. osobowe 419, k. 87.

⁶¹ APŁ, RGKal, sygn. 1640f, k. 5v.

⁶² APŁ, RGKal, sygn. 1484, s. 14; APL, RGL, sygn. osobowe 117, s. 2.

⁶³ APL, RGL, sygn. osobowe 320, k. 8v; sygn. osobowe 1081, k. 1v.

⁶⁴ APB, RGŁ, sygn. 249, k. 467v–469.

⁶⁵ APŁ, RGKal, sygn. 1292, k. 1v.

⁶⁶ APŁ, RGKal, sygn. 603, k. 6v.

bataliony kantonistów⁶⁷. Wśród interesującej nas grupy takie wykształcenie uzyskane w Saratowie otrzymał naczelnik więzienia w Sieradzu Ksenofont Kononow⁶⁸.

Zdarzała się także obecność szefów zakładów penitencjarnych, którzy posiadali niepełne wykształcenie. Jednym z takich przypadków był Antoni Benedykt Bystydziński, który mógł wykazać jedynie fakt ukończenia 2 klas Szkoły Powiatowej w Pińczowie⁶⁹.

Wreszcie należy wspomnieć o osobach, które legitymowały się złożeniem egzaminu na najniższą – 14 rangą urzędniczą. Egzamin potwierdzał niezbędną znajomość języka rosyjskiego w mowie i piśmie, umiejętności ze znajomości arytmetyki oraz historii i geografii. Właśnie takim poziom wykształcenia posiadali m.in. Martin Iwanow, Władysław Kalikst Bortnowski i Władimir Krisztofowicz⁷⁰. Należy dodać, że obaj przed złożeniem egzaminu na 14 rangę posiadali wykształcenie uzyskane w domu rodzinnym.

Droga kariery służbowej

Stanowisko naczelnika więzienia posiadało określoną klasę, co stawiało przed kandydatami do objęcia tego stanowiska pewne do spełnienia wymogi. Przede wszystkim przyszli szefowie więzień musieli posiadać określoną rangę urzędniczą, którą otrzymywano po upływie określonego okresu czasu – najczęściej kilku lub kilkunastu lat.

Typowy przebieg kariery urzędniczej miał za sobą naczelnik więzienia w Sandomierzu Martin Iwanow. Osoba ta otrzymała najniższe stanowisko tzw. urzędnika do pisma (urzędnika kancelaryjnego, kopisty) w administracji ogólnej na terenie Królestwa Polskiego na początku czerwca 1902 r. w wieku 29 lat – konkretnie w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Radomskiego Rządu Gubernialnego. Posiadał już pewne doświadczenie nabyte na posadach pisarza w różnych instytucjach m.in. w jednej z kancelarii notarialnych w Tulczynie, składzie spirytusu na terenie guberni podolskiej czy pisarza na terenie 5 okręgu Zarządu Akcyzowego

⁶⁷ Szerzej o tego typu placówkach oświatowych zob. W. Caban, *Kantonisci z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1832–1856*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, R. CVI, nr 2, s. 3–13.

⁶⁸ APŁ, RGKaI, sygn. 711, k. 96v.

⁶⁹ APŁ, RGKaI, sygn. 474, k. 9v.

⁷⁰ APB, RGŁ, sygn. 321, k. 18v; APR, RGR, sygn. 1971, nlb.; APL, RGL, sygn. osobowe 895, k. 39.

Guberni Lubelskiej, Kieleckiej i Radomskiej (w południowej części guberni radomskiej). W Radomskim Rządzie Gubernialnym w przeciągu przeszło 7 lat zajmował stanowiska: młodszego pomocnika referenta, dziennikarza, dziennikarza-ekspedytora i starszego referenta. Awans na kolejne stanowiska był możliwy dzięki złożeniu przez M. Iwanowa, z racji nie posiadania ukończonej szkoły średniej, wymaganego egzaminu na 14 – najniższą – rangę urzędniczą rejestratora kolegiального przed komisją działającą przy Gimnazjum Męskim w Radomiu w końcu września 1903 r.⁷¹

Podobny przebieg kariery jak M. Iwanow do chwili objęcia stanowiska naczelnika więzienia miał Aleksandr Mirzinskij-Stoma. Pracę w administracji państwowej rozpoczął od etatu kancelisty Lubelskiego Rządu Gubernialnego w sierpniu 1893 r. Po dwóch latach trafił do struktur administracji powiatowej w guberni lubelskiej i radomskiej. Był zatrudniony w okresie 11 lat na stanowisku sekwestratora, referenta ds. finansowych i referenta ds. policyjno-wojskowych. Wreszcie w marcu 1906 r. został mianowany sekretarzem Radomskiego Rządu Gubernialnego. Następnie 20 lipca 1907 r. powierzono mu posadę naczelnika więzienia w Radomiu⁷². W strukturach administracji ogólnej guberni siedleckiej karierę od najniższego stanowiska realizował późniejszy naczelnik więzień w Białej i Siedlcach Gieorgij Sporadkiewicz⁷³.

Czasami droga do objęcia stanowiska naczelnika więzienia była bardzo długa i etat ten stanowił zwieńczenie kariery urzędniczej. Sytuacja taka miała miejsce w przypadku Aleksandra Nikołajewa. Po ukończeniu 17 roku życia powierzono mu etat nauczyciela w 1-klasowej wiejskiej szkole elementarnej w Tyszkach-Łabnie w powiecie kolneńskim guberni łomżyńskiej. Następnie zajmował analogiczne etaty w szkołach w Perstuniu i Łabnie w powiecie augustowskim guberni suwalskiej, Lemaniu i Turośli w powiecie kolneńskim. Zwieńczeniem jego pracy pedagogicznej było stanowisko nauczyciela 2-klasowej miejskiej szkoły elementarnej w Pułtusku. W końcu stycznia 1890 r. objął posadę kasjera Kasy Miejskiej Kolna (do końca listopada 1894 r.). Przez przeszło półtorej dekady związany był z administracją miejską guberni łomżyńskiej piastując kolejno stanowiska: referenta ds. miejskich Makowskiego Zarządu Powiatowego

⁷¹ APR, RGR, sygn. 1971, nlb.

⁷² APR, RGR, sygn. 2006, k. 1v–7; APL, RGL, sygn. osobowe 1191 (cały poszyt).

⁷³ APL, RGL, sygn. osobowe 1675, k. 1v–5; Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Łukowcach, sygn. 32, s. 16.

(1894–1896), burmistrza Kolna (1896–1898), burmistrza Makowa (1898–1904) i burmistrza Ostrowi (1904–1907). Pod koniec listopada 1907 r. objął funkcję naczelnika więzienia w Łomży⁷⁴.

Wieloletnia praca w administracji miejskiej była również drogą do uzyskania stanowiska nadzorcy więzienia w Sieradzu dla Adama Pinakiewicza. Przez przeszło 2 dekady piastował urząd burmistrza w takich ośrodkach miejskich jak: Skulsk, Bolesławiec, Radomsko czy Sieradz⁷⁵.

Podobną karierę urzędniczą do A. Nikołajewa miał naczelnik więzienia w Kielcach Roman Kowtun-Kotowicz. Po ukończeniu Szkoły Powiatowej w Czernihowie w 1881 r. przez kolejne 10 lat pracował na stanowisku nauczyciela szkół ludowych w guberni czernihowskiej. W lipcu 1891 r. otrzymał etat kopisty w Siedleckim Gubernialnym Urzędzie do Spraw Włościańskich. Przez następne 15 lat zajmował różne stanowiska w administracji powiatowej na terenie guberni siedleckiej i kieleckiej. W połowie października 1906 r. otrzymał etat naczelnika policji 2 rewiru miasta Kielce a po 10 miesiącach powierzono mu stanowisko naczelnika więzienia w tym mieście⁷⁶.

Druga bardzo liczna grupa interesujących nas urzędników na terenie Królestwa Polskiego zanim objęła stanowisko naczelnika więzienia miała za sobą różnej długości okres służby na etatach oficerskich w jednostkach wojskowych armii carskiej. Powierzenie bowiem oficerom (były znajdującym się w stanie spoczynku lub też bezpośrednio dokonującego transferu ze struktur wojskowych do cywilnych) posad szefów zakładów penitencjarnych nie był czymś nadzwyczajnym. Takie rozwiązania praktykowano już w stosunku do np. etatów naczelników powiatów i naczelników straży ziemskiej (miało to również przyczyny polityczne), ale obecność byłych oficerów na funkcjach burmistrzów miast stanowiła efekt lokalnej polityki kadrowej każdego z gubernatorów. Warto w tym miejscu przyrzeć się kilku wybranym karierom przyszłych naczelników więzień mających za sobą przeszłość wojskową. Przed objęciem funkcji naczelnika więzienia w Łęczycy Paweł Masłow przez prawie 8 lat kierował strażą ziemską w powiecie sieradzkim guberni kaliskiej, zaś analogiczną formacją w powiecie kaliskim zarządzał przyszły naczelnik więzienia w Sieradzu Nikołaj Mironow⁷⁷.

⁷⁴ APB, RGŁ, sygn. 254, k. 221v–228.

⁷⁵ APŁ, RGKał, sygn. 270, k. 1, 7, 9, 10; G. Mieczysławski, *Pinakiewicz Andrzej*, w: *Radomszczański słownik biograficzny*, t. 1, red. G. Mieczysławski, Radomsko 2017, s. 151.

⁷⁶ APK, RGKiel, sygn. 4225, s. 4–19.

⁷⁷ APŁ, RGKał, sygn. 1162, k. 8v–10; sygn. 1292, k. 5v–7; *Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1899 г.*, С.-Петербург 1899, s. 548.

Jednym z pierwszych byłych oficerów, który objął etat nadzorcy więzienia (9 listopada 1867 r. w Radomiu) na terenie Królestwa Polskiego po upadku powstania styczniowego był major Nikołaj Żukow. Miał on za sobą wieloletnim okres służby wojskowej i udział w licznych kampaniach wojskowych (ekspedycja rosyjska na Węgry w 1849 r. w celu stłumienia Wiosny Ludów, wojna krymska). Ostatnim stanowiskiem przed objęciem kierownictwa więzienia w Radomiu było dowództwo Sandomierskiej Komendy Powiatowej Wojsk Lokalnych⁷⁸.

Reprezentantami grupy osób piastujących stanowiska nadzorców/naczelników więzień, którzy w przeszłości służyli na stanowiskach oficerskich byli m.in.: podpułkownik Nikołaj Wasiljew – nadzorca/naczelnik więzienia w Sandomierzu w latach 80. i 90. XIX w.⁷⁹; podpułkownik Wasilij Gorbатов – nadzorca/naczelnik więzienia w Płocku w drugiej połowie lat 80. XIX w.; Iwan Daniłow – naczelnik więzień w Chęcinach, Kielcach i Lublinie; Nikołaj Greckij – naczelnik więzienia w Kielcach; Witold Chyrosz – naczelnik więzienia w Piotrkowie; Nikołaj Andriejew – naczelnik więzień w Łęczycy i Sieradzu; Michaił Ożizniewskij – naczelnik więzień w Łęczycy i Sieradzu; Julian Torski – naczelnik więzienia w Lublinie; Karol Wolnicki – nadzorca więzienia w Lublinie; Aleksiej Dobrotworcow – naczelnik więzienia w Lublinie; Aleksandr Makarow – nadzorca więzienia w Janowie i Paweł Smolenskij – naczelnik więzienia w Janowie⁸⁰; Interesujące jest to, że byli oficerowie otrzymując etat nadzorcy/naczelnika więzienia byli związani służbowo z jednostkami armii rosyjskiej stacjonującej na terenie Królestwa Polskiego.

Wśród naczelników więzień znaleźli się również byli oficerowie armii rosyjskiej, którzy zanim objęli interesujące nas stanowiska zaakcentowali swoją obecność na innych etatach w administracji ogólnej na obszarze

⁷⁸ APR, RGR, sygn. 7878, k. 2; *Памятная книжка Радомской губернии на 1872 год*, Радом [b.d.w.], s. 62. N. Żukow należał do grupy osób najdłużej zatrudnionych na stanowisku nadzorcy/naczelnika więzienia. Zmarł 10 maja 1892 r. w czasie pełnienia obowiązków służbowych w wieku 69 lat. APR, Księgi metrykalne parafii prawosławnej św. Mikołaja w Radomiu, sygn. 54, k. 109v.

⁷⁹ Nikołaj Wasiljew brał udział m.in. w tłumieniu powstania styczniowego na terenie Królestwa Polskiego. *Памятная книжка Радомской губернии на 1885 год*, Радом 1884, s. 20; *Памятная книжка Радомской губернии на 1889 год*, Радом 1888, s. 21; *Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Сентября 1893 г.*, С.-Петербург 1893, s. 363.

⁸⁰ APK, RGKiel, sygn. 3630, s. 1–10; sygn. 3809, s. 1–6; APL, RGL, sygn. osobowe 320, k. 11v; sygn. 1081, k. 1v–3v; sygn. osobowe 1643, nlb.; sygn. osobowe 1860, k. 24v; sygn. osobowe 2018, k. 2v–4v; APL, RGKał, sygn. 1539, k. 37v–39, 112–114; sygn. 1640f, k. 5v–9; RGP, sygn. 8/2737, nlb.; Archiwum Państwowe w Płocku [dalej: APP], Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej Płock, sygn. 33, s. 12; *Памятная книжка Плочкой губернии на 1888 г.*, Плочк 1888, s. 46. *Список полковникам по старшинству, состоящим на службе вне Военного ведомства. Составлен по 1-е Марта 1910 г.*, s. 7.

Królestwa Polskiego. Do nich należał m.in. Nikołaj Dobrowolskij, który zanim objął etat naczelnika więzienia w Radomiu kierował przez kilka lat strażą ziemską na terenie powiatu sandomierskiej w guberni radomskiej⁸¹. Przed objęciem funkcji naczelnika więzienia w Chęcinach na początku grudnia 1870 r. Michał Chrostowski, były oficer Łubieńskiego Pułku Huzarów, przez 2 lata przebywał na posadzie burmistrza Miechowa⁸².

Dla Wasilija Gonczarowa stanowisko nadzorcy więzienia w Piotrkowie było zwieńczeniem awansu społecznego i służbowego. W kwietniu 1854 r., jako syn chłopca pańszczyźnianego, został wcielony do batalionu zapasowego Riaskiego Pułku Piechoty. Następnie służył w Moskiewskim Pułku Piechoty i Tobolskim Pułku Piechoty. Służąc w tym ostatnim brał udział w tłumieniu powstania styczniowego. Należał do wyróżniających się podoficerów, gdyż jego przełożeni skierowali go do Warszawskiej Szkoły Junkrów Piechoty w celu złożenia egzaminów na najniższy stopień oficerski. W. Gonczarow pomyślnie zdał egzamin, jednak odmówił przyjęcia stopnia oficerskiego. Po odejściu ze służby wojskowej w sierpniu 1869 r. otrzymał stanowisko podoficera żandarmerii (carskiej policji politycznej) w Zarządzie Żandarmerii Powiatów Piotrkowskiego, Sieradzkiego i Łaskiego. W kwietniu 1876 r. na własną prośbę został przeniesiony na stanowisko starszego powiatowego strażnika powiatu noworoadomskiego guberni piotrkowskiej. Ostatecznie pod koniec lutego 1878 r. pozytywnie rozpatrzono jego prośbę o mianowanie na etat nadzorcy więzienia w Piotrkowie⁸³. W różnych strukturach policyjnych (żandarmeria, straż ziemską, policja) na etatach urzędniczych lub oficerskich służyli Nikołaj Mironow oraz Iwan Radicz zanim trafili na etaty kierownicze w strukturach więziennictwa⁸⁴.

W analizowanej grupie jedynie Antoni Benedykt Bystydziński, Władysław Kalikst Bortnowski, Leon Cywiński i Marcin Zalewski przez cały okres zatrudnienia, do chwili objęcia stanowiska nadzorcy/naczelnika,

⁸¹ Nikołaj Dobrowolskij, ur. w 1847 r., wyznania prawosławnego, służył w piechocie w armii carskiej. *Список капитанам армейской пехоты по старшинству. Составлен по 1 Мая 1889 г.*, С.-Петербург 1889, s. 200; *на 1885 год*, Радом 1884, s. 20; *Памятная книжка Радомской губернии на 1889 год*, Радом 1888, s. 21; *Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Сентября 1893 г.*, s. 653;

⁸² APK, RGKiel, sygn. 10256, k. 26v–28.

⁸³ APŁ, RGP, sygn. 3/4724, k. 1v–6; Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim [dalej: APPT], Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie, sygn. 58, s. 46; sygn. 59, s. 88; Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Częstochowie, sygn. 4, s. 28; Archiwum Parafii Prawosławnej w Piotrkowie Trybunalskim, Księgi metrykalne Parafii Prawosławnej w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 1870 rok, k. 23v; sygn. 1871 rok, k. 50v; Archiwum Parafii Prawosławnej w Częstochowie, Księgi metrykalne Parafii Prawosławnej w Częstochowie, sygn. 1875 rok, k. 13v.

⁸⁴ APŁ, RGL, sygn. osobowe 1479, s. 30–39, 81–82; APŁ, RGKiel, sygn. 1162, 2v–10.

byli związani ze służbą w zakładach penitencjarnych. Pierwszy z nich karierę w systemie penitencjarnym Królestwa Polskiego rozpoczął od aplikacji w więzieniu w Radomiu. Następnie pracował jako strażnik Więzienia Karnego w Warszawie. Po czym objął funkcję pisarza więzień w Brześciu Kujawskim, Kaliszu i Łęczycy. Ostatecznie w 1874 r. objął etat nadzorcy więzienia w Łęczycy. Marcin Zalewski karierę w systemie penitencjarnym rozpoczął w marcu 1844 r. od stanowiska młodszego strażnika więzienia w Łęczycy. Następnie pracował w więzieniach w Piotrkowie, Siedlcach i Lublinie. Zwieńczeniem jego kilkudziesięcioletniego zatrudnienia w systemie penitencjarnym było objęcie etatu nadzorcy więzienia w Lublinie. Za to Władysław Kalikst Bortnowski już w 1896 r. pełnił funkcję pomocnika nadzorcy aresztu w Ostrołęce, by w 1905 r. zostać jego nadzorcą. Na początku września 1912 r. po utworzeniu więzienia w tym mieście powierzono mu etat naczelnika więzienia jako tymczasowo pełniącego obowiązki⁸⁵.

Stan cywilny

W analizowanej grupie interesująco przedstawił się stan cywilny naczelników więzień. Zdecydowana większość szefów zakładów penitencjarnych była żonata. Sytuacja taka była spowodowana tym, że stanowisko to osiągnęto po pewnym okresie zatrudnienia, a więc w przedziale wiekowym, w którym urzędnik miał już za sobą decyzję o porzuceniu stanu wolnego.

Przyszli naczelnicy więzień w różnym wieku decydowali się na ożenek. W analizowanej grupie najwcześniej wstąpił w związek małżeński Martin Iwanow. Stał na ślubnym kobiercu we wrześniu 1892 r. mając ukończone 19 lat⁸⁶. Przypadek M. Iwanowa był wyjątkowy w badanej grupie był wyjątkowy, gdyż dokonał on zmiany stanu cywilnego jeszcze przed podjęciem zatrudnienia w administracji państwowej.

Warto zwrócić uwagę jeszcze na kwestie poszukiwania przyszłych małżonek w obrębie swojego stanu społecznego. W takim związku

⁸⁵ APB, RGL, sygn. 321, k. 18v–20; APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Sarnakach, sygn. 32, s. 116; APŁ, RGKał, sygn. 474, k. 9v, 11, 152–155; APL, RGL, sygn. osobowe 2075, s. 2–8; Komisja Województwa Lubelskiego i Rząd Gubernialny Lubelski, Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział Administracyjny – Akta osobowe, sygn. 325, nlb.

⁸⁶ APR, RGR, sygn. 1971, nlb.

małżeńskim znajdował się wspomniany wyżej M. Iwanow. Naczelnik więzienia w Kielcach Nikołaj Greckij, będąc pochodzenia szlacheckiego również za przyszłą żonę wybrał Paulinę Grecką reprezentującą ten sam stan⁸⁷. Małżonką Michaiła Ożizniewskiego, naczelnika więzień w Łęczycy i Sieradzu, była Jelena Andrzejewska córka ziemianina⁸⁸.

Analizowani urzędnicy decydowali się na zawarcie związku małżeńskiego już w chwili ustabilizowania swojej pozycji społeczno-majątkowej, co miało bezpośredni związek w faktem zatrudnienia w strukturach cywilnego czy wojskowego aparatu zarządzania. Co więcej ślub z córką swojego przełożonego lub współpracownika mógł jeszcze efektywniej wpłynąć na dalszy przebieg kariery urzędniczej. Na potwierdzenie tez wskażę na kilka przypadków. Aleksandr Mirżinskij-Stoma będąc referentem Krasnostawskiego Zarządu Powiatowego we wrześniu 1898 r. poślubił Lidię Łucką – córkę burmistrza Krasnegostawu Ilji Łuckiego⁸⁹.

Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku Pawła Sirotkina. Będąc zatrudnionym na stanowisku młodszego pomocnika referenta Wydziału Wojskowo-Policyjnego Płockiego Rządu Gubernialnego zawarł w listopadzie 1888 r. związek małżeński z Anastazją Winogradową – córką dziennikarza Płockiego Rządu Gubernialnego asesora kolegiального Sergieja Winogradowa⁹⁰.

Analogiczny związek, jak A. Mirżinskij-Stoma, zawarł Aleksandr Nikołajew. Ten ostatni poślubił bowiem córkę Eugeniusza Ćwiklińskiego referenta ds. policyjnych Makowskiego Zarządu Powiatowego. Swoją wybrankę serca – Władysławę Ćwiklińską – poznał w czasie kiedy piastował stanowisko referenta ds. miejskiego w tym samym urzędzie. Należy dodać, że związek małżeński A. Nikołajewa był dość nietypowy w analizowanej grupie. Bowiem W. Ćwiklińska była Polką wyznania rzymskokatolickiego⁹¹, co w realiach Królestwa Polskiego schyłku XIX

⁸⁷ APK, RGKiel, sygn. 3809, s. 3. Niewykluczone, że małżonka N. Greckiego była jego dalszą krewną.

⁸⁸ APŁ, RGKał sygn. 1640f, k. 10.

⁸⁹ APL, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Krasnymstawie, sygn. 23, s. 36; APR, RGR, sygn. 2006, k. 2; Należy dodać, że Lidia Łucka była córką urzędnika pochodzenia żydowskiego (dokonała konwersji na prawosławie), zaś jej matka była pochodzenia niemieckiego. K. Latawiec, *Kariery urzędnicze Żydów w administracji ogólnej imperium rosyjskiego na przełomie XIX i XX stulecia (na przykładzie Królestwa Polskiego)*, w: *Wokół akulturacji i asymilacji Żydów na ziemiach polskich*, red. K. Zieliński, Lublin 2010, s. 63–67.

⁹⁰ APK, RGKiel, sygn. 4542, s. 3, 5–7; APP, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej Płock, sygn. 33, s. 100; *Памятная книжка Плоцкой губернии на 1888 г.*, s. 34.

⁹¹ APB, RGŁ, sygn. 254, k. 232–240; *Памятная книжка Ломжинской губернии на 1896 год*, Ломжа 1896, s. 70–71.

stulecia wśród pracowników administracji państwowej nie było częstym zjawiskiem.

Podobne zjawisko miało miejsce wśród naczelników więzień, którzy mieli za sobą pewien okres służby w strukturach armii carskiej. Chrysanf Chalileckij, późniejszy naczelnik więzienia w Kaliszu, w czasie służby w 130 Chersońskim Pułku Piechoty poślubił Sofię Desino córkę pułkownika⁹².

Dość wyjątkowa sytuacja miała miejsce w Łomży. We wrześniu 1883 r. oficer 4 Brygady Saperów Henryk Maciejewski poślubił córką nadzorcy miejscowego więzienia Walerię Czaki de Kerestszegh. Jak się okazało po śmierci swojego teścia Bonifacego Jana Nepomucena Czaki de Kerestszegh wspomniany H. Maciejewski objął zwolnione stanowisko w tym zakładzie penitencjarnym⁹³.

Przyszły naczelnik więzienia w Piotrkowie Witold Chyrosz zawarł związek małżeński z Marią Pławską. Wybranką serca W. Chyrosza była córką emerytowanego urzędnika Edwarda Pławskiego zamieszkującego w Warszawie⁹⁴.

Pewna grupa interesujących nas nadzorców/naczelników zakładów penitencjarnych znajdowała się w związkach małżeńskich z kobietami, które pochodziły spoza grupy zawodowej pracowników administracji państwowej. Władysław Kalikst Bortnowski poślubił Anielę Rudkowską córkę kucharza zatrudnionego w folwarku Klimczyce Stare guberni siedleckiej⁹⁵. Za to naczelnik więzienia w Płocku Wasilij Gorbatow poślubił w maju 1886 r. córkę ślusarza z Łodzi Natalię Sokołowską, która jeszcze przed zawarciem związku małżeńskiego dokonała konwersji z rzymskiego katolicyzmu na prawosławie⁹⁶.

⁹² APL, RGKAl, sygn. 1484, s. 19.

⁹³ APB, RGŁ, sygn. 249, k. 468.

⁹⁴ APPT, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej p.w. św. Jakuba w Piotrkowie, sygn. 50, s. 173; Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Aleksandra w Warszawie, sygn. 92, k. 16v.

⁹⁵ APB, RGŁ, sygn. 321, k. 19; APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Sarnakach, sygn. 32, s. 116; Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Bordziłówce, sygn. 66, s. 6.

⁹⁶ Wasilij Gorbatow w chwili zawierania związku małżeńskiego z Natalią Sokołowską był wdowcem. Przed podjęciem zatrudnienia w Płocku przez kilka lat, jak oficer w stanie spoczynku, żył z konkubiną z przyszłą małżonką. Posiadali już syna Nikołaja i córkę Sofię. APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Łodzi, sygn. 49, k. 121v; APP, Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej Płock, sygn. 31, s. 94; Archiwum Parafii Prawosławnej w Płocku, Księgi metrykalne Parafii Prawosławnej w Płocku, sygn. 1886 rok, k. 14.

Los naczelników więzień po wybuchu I wojny światowej

Od początku lat 90. XIX w. różne struktury administracji ogólnej i specjalnej w Królestwie Polskim podjęły działania przygotowawcze na wypadek zaistnienia konfliktu zbrojnego. Takie kroki zostały podjęte również w stosunku do zakładów penitencjarnych działających na terenie generał-gubernatorstwa warszawskiego. Zakładały one w razie wybuchu konfliktu zbrojnego ewakuację każdego więzienia wraz z ich pracownikami oraz osobami odbywającymi w nich karę pozbawienia wolności.

Dość wyjątkowa sytuacja miała miejsce w więzieniu w Sandomierzu w 1914 r. Tamtejszy naczelnik więzienia 14 czerwca 1914 r. został mianowany starszym referentem Wydziału Wojskowo-Policyjnego Radomskiego Rządu Gubernialnego. Powierzono mu również kierowanie referatem więziennym tego wydziału. Jednak do czasu pojawienia się nowego szefa sandomierskiego zakładu penitencjarnego pozostawiono go w dotychczasowym miejscu zatrudnienia. Po wybuchu I wojny światowej Martin Iwanow 9 sierpnia 1914 r. został skierowany wraz z partią więźniów do Kaługi. Celem tej delegacji było ewakuowanie osadzonych do przygotowanych miejsc odosobnienia w głębi Rosji. Pełnił swoją misję do końca października 1914 r. Następnie powrócił do Radomia. Ostatecznie został ponownie ewakuowany w głąb Rosji latem 1915 r. To zapewne wpłynęło na podjęcie decyzji przez M. Iwanowa starania się o przeniesienie do struktur administracji ogólnej w guberni mińskiej. Co dla niego zakończyło się sukcesem w końcu grudnia 1915 r. i objął posadę sekretarza Mińskiego Rządu Gubernialnego⁹⁷.

Za to Riazan stał się miejscem dokąd ewakuowano naczelnika więzienia w Łomży Aleksandra Nikołajewa. Przebywał tam od końca marca 1915 r. W latach 1915–1917 wielokrotnie był oddelegowywany do tymczasowego pełnienia różnych stanowisk w tutejszej administracji⁹⁸.

Naczelnik więzienia w Kielcach Paweł Sirotkin był dwukrotnie ewakuowany do Warszawy. Najpierw w sierpniu 1914 r. a następnie wiosną 1915 r. Ostatecznie w maju 1915 r. został oddelegowany do dyspozycji naczelnika więzienia karnego w Warszawie. Kilka miesięcy później trafił w głąb Rosji, gdzie zmarł pod koniec września tegoż roku⁹⁹.

⁹⁷ APR, RGR, sygn. 1971, nlb.

⁹⁸ APB, RGL, sygn. 254, k. 232–240.

⁹⁹ APK, RGKiel, sygn. 4542, s. 123–127, 156, 164.

W obliczu zagrożenia ze strony wojsk niemieckich naczelnik więzienia w Sieradzu Konstantin Ożizniewskij został ewakuowany do Warszawy w sierpniu 1914 r. Tam powierzano mu różne zadania w aparacie więziennym. Ostatecznie w kwietniu 1915 r. translokowano go na stanowisko p.o. naczelnika więzienia w Symferopolu w guberni taurydzkiej¹⁰⁰. Podobny los spotkał naczelnika więzienia w Siedlcach Gieorgija Sporadkiewicza, którego we wrześniu 1915 r. skierowano do zarządzania zakładem penitencjarnym w Barnaulu na Syberii¹⁰¹.

Należy zauważyć, że w pierwszym roku trwania I wojny światowej władze administracyjne poszczególnych guberni starały się w miarę możliwości utrzymać funkcjonowanie zakładów penitencjarnych. W miejscach, w których nie istniało zagrożenie ze strony wojsk niemieckich czy austro-węgierskich placówki te starały się funkcjonować normalnie. Dokonywano także zmian kadrowych w grupie ich naczelników. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku więzień w Radomiu i Piotrkowie. 19 października 1914 r. dotychczasowy szef więzienia radomskiego został przeniesiony na analogiczne stanowisko w Piotrkowie¹⁰².

Podsumowanie

Nadzorczy/naczelnicy więzień w Królestwie Polskim stanowili bardzo zróżnicowaną grupę. Instrukcja dla zakładów karnych z 1859 r. zakładała, że stanowiska kierownicze nadzorców miały trafiać w ręce urzędników doświadczonych i posiadających udokumentowany staż zatrudnienia w więziennictwie. O ile w pierwszej dekadzie po upadku powstania styczniowego na interesujących nas stanowiskach obecni byli jeszcze urzędnicy pochodzenia polskiego legitymujący się odpowiednim doświadczeniem to stopniowo zauważalny jest proces wprowadzania na te stanowiska przedstawicieli narodowości rosyjskiej. Stanowiło to oznakę nasilających się procesów rusyfikacyjnych. Jednak należy od razu podkreślić, że działania te były uzależnione od decyzji poszczególnych gubernatorów. Dlatego też dzięki temu Polacy do końca nie zostali wyrugowani z tych etatów.

Wspomniana wyżej polityka kadrowa bezpośrednio wpłynęła na zróżnicowanie tej grupy urzędników pod względem wyznania, narodowości,

¹⁰⁰ APL, RGKaI, sygn. 1848, nIb.

¹⁰¹ APL, RGL, sygn. osobowe 1675, k. 20.

¹⁰² APR, RGR, sygn. 2006, k. 8v–9.

pochodzenia społecznego, wykształcenia czy wreszcie przebiegu kariery do chwili uzyskania posady nadzorcy/naczelnika więzienia. Owe zróżnicowanie wpisywało się w ogólne trendy obecne w aparacie urzędniczym różnych struktur administracji państwowej (ogólnej i specjalnej) na terenie Królestwa Polskiego między upadkiem powstania styczniowego a wybuchem I wojny światowej.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Rząd Gubernialny Łomżyński, sygn. 249, 254, 321.

Archiwum Państwowe w Częstochowie

Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Częstochowie, sygn. 4.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Kielcach, sygn. 82.

Rząd Gubernialny Kielecki, sygn. 947, 1039, 1426, 2860, 3630, 3809, 3826, 4225, 4542, 10256.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Bordziłówce, sygn. 66.

Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Krasnymstawie, sygn. 23.

Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Łukowcach, sygn. 32.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Sarnakach, sygn. 32.

Komisja Województwa Lubelskiego i Rząd Gubernialny Lubelski, Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział Administracyjny – Akta osobowe, sygn. 325.

Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918), sygn. osobowe: 117, 419, 467, 762, 895, 1191, 1246, 1479, 1643, 1675, 1860, 2018, 2075.

Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Łodzi, sygn. 49.

Rząd Gubernialny Kaliski, sygn. 270, 474, 603, 711, 1162, 1292, 1484, 1539, 1640f, 1848.

Rząd Gubernialny Piotrkowski, sygn. 3/5672, 8/2737.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Piotrkowie, sygn. 58, 59.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej p.w. św. Jakuba w Piotrkowie, sygn. 50.

Archiwum Państwowe w Płocku

Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej Płock, sygn. 33.

Archiwum Państwowe w Płocku Oddział w Łęczycy

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łęczycy, sygn. 23.

Archiwum Państwowe w Radomiu

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Jana w Radomiu, sygn. 5.

Księgi metrykalne parafii prawosławnej św. Mikołaja w Radomiu, sygn. 54.

Rząd Gubernialny Radomski (1867–1917), sygn. 1971, 2006, 7878.

Archiwum Państwowe w Siedlcach

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem Świętego Stanisława w Siedlcach, sygn. 76, 87.

Archiwum Państwowe w Warszawie

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Aleksandra w Warszawie, sygn. 92.

Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Żbikowie, sygn. 130

Archiwum Parafii Prawosławnej w Częstochowie

Księgi metrykalne Parafii Prawosławnej w Częstochowie, sygn. 1875 rok.

Archiwum Parafii Prawosławnej w Piotrkowie Trybunalskim

Księgi metrykalne Parafii Prawosławnej w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 1870 rok, 1871 rok.

Archiwum Parafii Prawosławnej w Płocku

Księgi metrykalne Parafii Prawosławnej w Płocku, sygn. 1886 rok.

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна

фонд 904, вопис 1, справа 63.

Źródła drukowane

Instrukcja dla zakładów karnych Królestwa Polskiego, Warszawa 1859.

Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. 1–4, Warszawa 1868.

Памятная книжка Ломжинской губернии на 1896 год, Ломжа 1896.

Памятная книжка Плоцкой губернии на 1874 год, Плоцк 1874.

Памятная книжка Плоцкой губернии на 1888 г., Плоцк 1888.

Памятная книжка Радомской губернии на 1870 год, Радом [b.d.w.].

Памятная книжка Радомской губернии на 1872 год, Радом [b.d.w.].

Памятная книжка Радомской губернии на 1885 год, Радом 1884.

Памятная книжка Радомской губернии на 1889 год, Радом 1888.

Памятная книжка Сувалкской губернии на 1895 год, Сувалки 1895.

Памятная книжка Сувалкской губернии на 1904 год, Сувалки 1904.

Памятная книжка Сувалкской губернии на 1907 год, Сувалки 1907.

Памятная книжка Сувалкской губернии на 1910 год, Сувалки 1910.

Памятная книжка Сувалкской губернии на 1913 год, Сувалки 1913.

Полное собрание законов Российской Империи, собрание третье, t. VII, 1887, Санкт Петербург 1889.

Полное собрание законов Российской Империи, собрание III, t. XV, 1895, Санкт Петербург 1899.

Полное собрание законов Российской Империи, собрание III, t. XXXI, 1911, отделение I, Санкт Петербург 1914.

Полное собрание законов Российской Империи, собрание III, t. XXXI, 1911, отделение II, Приложения, Санкт Петербург 1914.

Приложения, w: *Полное собрание законов Российской Империи*, собрание третье, t. VII, 1887, Санкт Петербург 1889.

Приложения, w: *Полное собрание законов Российской Империи*, собрание третье, t. II, 1882, Санкт Петербург 1886.

Список дворян Волынской губернии, Житомир 1906.

Список капитанам армейской пехоты по старшинству. Составлен по 1 Мая 1889 г., С.-Петербург 1889.

Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Сентября 1893 г., С.-Петербург 1893.

Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1899 г., С.-Петербург 1899.

Список полковникам по старшинству, состоящим на службе вне Военного ведомства. Составлен по 1-е Марта 1910 г., w: *Список полковникам по старшинству. Часть I, II, и III. Составлен по 1-е Марта 1910 г.*, С.-Петербург 1910.

Справочная книжка Седлецкой губернии на 1875 год, Седлец [b.d.w.].

Opracowania

Bieda J., *Areszty detencyjne w Królestwie Polskim 1815–1868. Z badań nad powstawaniem nowożytnej administracji na ziemiach polskich*, Łódź 2023.

Caban W., *Kantoniści z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1832–1856*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, R. CVI, nr 2, s. 3–13.

Czołgoszewski J., *Organizacja więziennictwa i służba więzienna w Królestwie Polskim w latach 1815–1868*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 85, s. 115–142.

Górak A., *Personel Zarządu Gubernialnego Lubelskiego (1867–1918) – baza danych*, „Przegląd Historyczny” 2003, t. 94, nr 4, s. 427–461.

Górak A., *Zarządzanie więziennictwem w Królestwie Polskim (1867–1918) na przykładzie guberni lubelskiej*, „Res Historica” 2015, nr 40, s. 181–194.

Górak A., Kozłowski J., Latawiec K., *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, wyd. 2, Lublin 2015.

Górak A., Latawiec K., *Russian Governors in the Kingdom of Poland (1867–1918)*, transl. J. Krajka, Lublin 2016.

- Gwardiak J., *Łomżyńskie więzienie gubernialne (1892–1917)*, „Studia Łomżyńskie” 1989, t. 2, s. 43–62.
- Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989.
- Klewek J., *Więzienie w Siedlcach 1844–1989*, Lublin 1997, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kozłowski J., *Naczelnicy powiatów w guberni kieleckiej 1867–1914*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2008, t. 5, s. 165–187.
- Latawiec K., *Kariery urzędnicze Żydów w administracji ogólnej imperium rosyjskiego na przełomie XIX i XX stulecia (na przykładzie Królestwa Polskiego)*, w: *Wokół akulturacji i asymilacji Żydów na ziemiach polskich*, red. K. Zieliński, Lublin 2010, s. 45–68.
- Latawiec K., *Naczelnicy powiatów guberni lubelskiej w latach 1867–1915. Próba charakterystyki grupy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2003, t. 58, s. 73–96.
- Latawiec K., *W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864–1915*, Lublin 2007.
- Latawiec K., Piątkowski S., *Dzieje Radomia*, t. 2, 1795–1915, Radom 2023.
- Legieć J., *Więzienie w Kielcach w czasie powstania styczniowego*, „Res Historica” 2015, nr 39, s. 95–111.
- Matysiak W., *Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886–1939*, Kielce–Zagnańsk 2006.
- Mieczyński G., *Pinakiewicz Andrzej*, w: *Radomszczański słownik biograficzny*, t. 1, red. G. Mieczyński, Radomsko 2017.
- Обзор десятилетней деятельности Главного Тюремного Управления 1879–1889*, С.-Петербург 1889.
- Osoba A., *Więzienie na Zamku Lubelskim w latach 1824–1915*, Lublin 2003, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Piątkowski S., *System penitencjarny Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1831–1863). Organizacja i funkcjonowanie miejsc odosobnienia oraz warunki życia osadzonych*, „Res Historica” 2015, nr 40, s. 135–158.
- Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1961.
- Stefański Ł., *Pracownicy kieleckiego więzienia w latach 1826–1918*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2018, t. 10, s. 45–69.

Netografia

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RHW5-VR?lang=pl&i=70> [dostęp: 31.08.2025].